

Het klopt wel, maar het deugt niet

**HET KLOPT WEL,
MAAR** Stevo Akkerman

HET De maatschappelijke
moraal in het nauw

DEUGT

NIET

Copyright © Stevo Akkerman, 2016

Vormgeving omslag en binnenwerk: Marc Suvaal

Copyright © foto achterzijde: Jörgen Caris HH

Nederlandse rechten: Lemniscaat b.v., Rotterdam, 2016

ISBN 978 90 477 0882 7

NUR 740

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk- en Bindwerk: Wilco, Amersfoort

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux waardoor onnodig en milieuverontreinigend transport is vermeden.

Lemniscaat is een uitgeverij van kwaliteitsboeken op het gebied van filosofie, mens en maatschappij, psychologie, opvoeding en literaire non-fictie. U kunt zich kosteloos aanmelden voor onze digitale nieuwsbrief – met speciale aanbiedingen – via www.lemniscaat.nl.

www.lemniscaat.nl

Voor Frank en Riet Pels, vanwege hun gastvrijheid

INHOUD

- 1 Wie op zijn tenen loopt, loopt nooit lang **11**
Ter inleiding
- 2 Belastingontwijking **17**
Een fatsoenlijke bank onwaardig
- 3 Het amorele universum **23**
Joris Luyendijk, journalist en antropoloog
- 4 Tussen regels en moraal **29**
Paul van Tongeren, filosoof
- 5 Onze belangrijkste morele opdracht is solidariteit **35**
Wim van der Meeren, zorgverzekeraar
- 6 Het DNA moet veranderen **39**
Antoinette Dijkhuizen, accountant
- 7 Betere zorg zonder strategische fratsen **45**
Jos de Blok, oprichter Buurtzorg
- 8 Het prachtige risico van onderwijs **49**
Gert Biesta, pedagoog

- 9 Een nieuwe religie **55**
Tomáš Sedláček, econoom
- 10 Het Wilde Westen zonder sheriff **65**
Jim Rokakis, treasurer in Cleveland, Ohio
- 11 Het klopt wel, maar het deugt niet **71**
Egbert Eeftink, KPMG-bestuurder
- 12 Een eigen innerlijk richtsnoer **77**
Hans Smits, bouw-CEO en president-commissaris KLM
- 13 Hovelingencultuur **83**
Johan Siebers, filosoof en oud-medewerker van Shell
- 14 De ‘zoek-het-maar-uit’-politiek **91**
Het onbehagen wordt tot gevaarlijke hoogtes opgestookt
- 15 We slapen allemaal onder hetzelfde hemeldak **99**
Tineke Ceelen, Stichting Vluchteling
- 16 Kiezen voor het goede – maar wat dan? **105**
Paul van Tongeren, filosoof
- Over de auteur **113**
- Verantwoording van de illustraties **115**

**'WE ARE ALL JUST
PRISONERS HERE,
OF OUR OWN DEVICE.'**

WIE OP ZIJN TENEN LOOPT, LOOPT NOOIT LANG

TER INLEIDING

Laat ik beginnen met een verhaal. Degene die het mij vertelde, noemde het ‘een beetje maf’. Maar ik denk dat het een goed verhaal is.

Een timmerman kan prachtige houten tafels maken, en doet ook niets liever. Hij is niet iemand om daar diepe gedachten over te hebben, maar hij weet wel dat het hem elke keer weer iets doet als hij een tafel af heeft: wat is begonnen als een willekeurige verzameling hout, is een meubel geworden. Dankzij zijn verbeelding en zijn handigheid. Zijn vakmanschap.

Op een dag krijgt hij de opdracht om binnen één dag een tafel te maken – wat sneller dan normaal, maar ook tegen een hoger tarief: duizend euro. De timmerman gaat flink aan het werk, levert aan het eind van de dag de tafel af en krijgt zijn duizend euro. Dan ziet hij, net voordat hij zich omkeert om te vertrekken, dat de opdrachtgever een bijl pakt en de tafel in stukken hakt.

‘Zo’, zegt de man. ‘Maak morgen maar een nieuwe. Duizend euro.’

De timmerman aarzelt even, maar niet lang. Nog eens duizend euro! De volgende dag staat hij weer vroeg op om zijn tafel op tijd af te krijgen en als hij die na uren werk bij de opdrachtgever bezorgt, herhaalt zich het tafereel van de dag daarvoor: hij krijgt betaald en de tafel wordt opgeofferd aan de bijl. Weer krijgt hij de opdracht een nieuwe te maken.

Die avond geeft de timmerman zijn vrienden in de kroeg een

extra rondje. ‘Je gelooft niet wat voor klus ik gevonden heb’, zegt hij. ‘Zoveel mazzel heb ik nog nooit gehad.’ Ze horen hem verbaasd aan. Wat een lucky bastard!

Aan het eind van de week, nadat de timmerman vijf tafels heeft gemaakt om ze kapot gehakt te zien worden en elke avond dronken de kroeg uit is gewankeld, meldt zich bij hem een andere klant, die vijfhonderd euro biedt voor eenzelfde tafel en vertelt dat hij die gewoon in de tuin wil zetten: ‘Niets fijners dan zomers buiten eten aan een mooie tafel.’

12

De timmerman hoeft er niet lang over na te denken. Hij realiseert zich als bij donderslag dat hij pas echt met plezier kan werken als hij weet dat iemand anders er ook iets aan heeft. Als de man met de bijl hem die dag belt om te vragen waar hij blijft, antwoordt de timmerman dat hij niet komt, nooit meer. ‘Voor uw klus ben ik arbeidsongeschikt.’

Deze arbeidspsychologische parabel vertelt in een notendop waar dit boek over gaat. Over ons werk en de wereld die daarmee samenhangt: de dilemma’s, het nut en onnut, de organisatie en het systeem, ofwel de inrichting en de moraal van ons professionele handelen. Zijn we collectief vervreemd geraakt van onze oorspronkelijke motivatie en bedoeling? En is dat de schuld van onszelf of van de wandelende rekenmachines die we managers noemen? Of van het economisch stelsel, dat nu eenmaal niet toestaat dat ‘nut’ anders wordt gedefinieerd dan als ‘winst’?

De timmerman kon nee zeggen tegen de vernielzuchtige opdrachtgever – blijkbaar was hij eigen baas ofwel zzp’er – maar hoeveel armslag heeft een accountant binnen zijn kantoor? Een leerkracht binnen zijn school? Een verpleegkundige in de thuiszorg? Of zelfs een topman van Shell? Als zo’n topman sneller van fossiele brandstoffen af zou willen dan zijn aandeelhouders – *zou willen*, zeg ik – dan was het snel met hem gedaan.

Het lijkt soms of we allemaal gevangen zitten in een al te comfortabel Hotel California: *‘We are all just prisoners here, of our own*

device. In de song van de Eagles is ontsnappen uitgesloten (*'You can check-out any time you like, but you can never leave'*), maar zo erg zal het in werkelijkheid toch niet zijn? Als we in een democratie leven die we zelf mede vormgeven, dan kunnen we ook een uitgang creëren als we dat willen. Dat is de (politieke) kwestie waarin dit essay uiteindelijk zal uitmonden.

Het verhaal van de timmerman is mij, in iets andere bewoordingen, verteld door psycholoog Steven Pont, die ik heb geïnterviewd over sport – daar weet hij iets van. Ik vraag me af of de amateursport, gezien het fanatisme van menig ouder langs de lijn, misschien is besmet door de dodelijke serieuusheid van de topsport, waar de prestatiedruk zo groot is dat het plezier totaal ondergeschikt lijkt te zijn. Maar Pont draait het om: ook in de topsport is plezier een belangrijke factor. 'Degenen die er plezier in hebben, bereiken de beste prestaties.' Hij ziet een parallel met 'gewoon' werk, waar mensen overspannen worden als ze het gevoel hebben opgejaagd te worden, terwijl ze veel aankunnen als ze geloven in wat ze doen. 'Confucius zei: "Wie op zijn tenen loopt, loopt nooit lang." Alles wat je doet, kun je op twee manieren doen: op souplesse of op kracht. Als je het op kracht moet doen, is het zwaarder. Terwijl souplesse je vooruit helpt. Dan ervaar je zingeving en verbinding.'

Ik sprak Pont in het kader van een serie interviews voor dagblad *Trouw* – waaruit ik in dit boek rijkelijk zal putten – over de relatie in ons publieke bestaan, of het ontbreken daarvan, en de morele consequenties die dat heeft. Bij de Nederlandse Spoorwegen heeft men op last van de regering een *Chief Governance, Risk & Compliance Officer* benoemd, een chef-geweten die, in de woorden van minister Dijsselbloem, 'het gebrek aan normbesef' bij de NS moet aanpakken. Zo'n functionaris gun je meer bedrijven en instellingen, gezien alle schandalen en affaires van de afgelopen jaren – van woekerpolissen en rommelhypotheeken tot corruptie bij de woningcoöperaties, van georganiseerde belastingontwijking tot opgeblazen onderwijs- en thuiszorgfabrieken. Waar is de professionele moraal gebleven?

Die is uitgeschakeld, constateert Joris Luyendijk in zijn boek *Dit kan niet waar zijn* (2015). Antropologisch veldwerk in the City, het financiële centrum van Londen, leerde hem dat de bankiers in een ‘amoreel universum’ leven. Vervolgens kreeg hij bij lezingen overal in het land te horen dat zijn beschrijving van the City angstig nauw aansloot bij de ervaringen van mensen met doorsnee-banen in doorsnee-plaatsen als Oss en Terneuzen en Schagen. ‘Ik ontmoet heel gewone mensen die zeggen: in mijn ziekenhuis gaat het net zo, of op school, of in mijn bedrijf.’ Anders gezegd: the City is overal. En wat in de bankencrisis zichtbaar werd, valt elders ook waar te nemen.

14

Maar wacht even. Over de banken gesproken: die hebben hun leven inmiddels toch gebeterd?

**'BLIJKBAAR GELDT,
ALLE MOOIE WOORDEN
OVER CULTUUR-
VERANDERING TEN SPIJT,
AAN DE AMSTERDAMSE
ZUIDAS NOG STEEDS HET
ADAGIUM: ALLES WAT
NIET WETTELIJK
VERBODEN IS, IS OKÉ.'**

'Het probleem van deze zaken is niet dat ze illegaal zijn,
maar dat ze legaal zijn.' – Barack Obama

BELASTINGONTWIJKING

EEN FATSOENLIJKE BANK ONWAARDIG

In 2008 moest de belastingbetaler, in sommige kringen ook wel aangeduid als ‘de hardwerkende Nederlander’, eraan te pas komen om de banken te redden van de ondergang. Het was een ongekende manoeuvre: de bastions van de vrije markt konden alleen overleven dankzij de staat. De rekening voor de ‘overmoed en hoogmoed’ van de bankiers – in de woorden van Jeroen Smit, auteur van *De prooi* (2013) – was niet gering. De nationalisatie van alleen al ABN Amro, het grootste zinkende schip, kostte de samenleving omstreeks 28 miljard euro.

Dit debacle zou de financiële sector tot ‘bescheidenheid en zelfkritiek’ moeten brengen, zei PvdA-staatsecretaris Heemskerk, oud-werknemer van ABN Amro. Menig bankier zei het hem na, maar nu we bijna tien jaar verder zijn is de vraag hoe diep de zelfkritiek is gegaan. In 2015 veroorzaakte diezelfde ABN Amro een nationale rel door een loonsverhoging voor de top af te kondigen, en vervolgens dook de bank begin 2016 op in de Panama Papers. ABN Amro, nog altijd voor 80 procent in handen van de Nederlandse staat, blijkt mee te werken aan verhullende bedrijfsconstructies in belastingparadijzen. Het zou zo maar kunnen dat de overheid zo op indirecte wijze zelf de hand heeft in belastingontduiking of -ontwikking. Dat ligt zelfs in de rede – waarom zouden klanten anders kiezen voor dergelijke constructies? – maar harde bewijzen ontbreken vooralsnog. De Belastingdienst heeft in april 2016 aangekondigd onderzoek te gaan doen naar de praktijken van de bank, maar doet er sindsdien het zwijgen toe.

In de Panama Papers, de gelekte documenten van het Panamese juridisch adviesbureau Mossack Fonseca, dook ABN-dochter Martello op, gevestigd in het belastingparadijs Guernsey. Martello, zo hebben *Trouw* en *Het Financieele Dagblad* onthuld, fungeert als *nominee shareholder*, ofwel aandeelhouder in naam, voor vennootschappen waarvan de eigenaren buiten beeld willen blijven – dat kan om fiscale of andere redenen zijn, niemand weet het. ABN Amro heeft nog ten minste vijf andere internationale dochters die dezelfde diensten aanbieden, terwijl Rabo en ING zeggen dat ze daar al jaren geleden mee zijn gestopt. Het zou ABN Amro gesierd hebben, zeker na de reddingsoperatie door de staat, als de bank dat voorbeeld had gevolgd.

Minister van Financiën Jeroen Dijsselbloem reageerde voor een sociaaldemocraat nogal laconiek op het nieuws over ‘zijn’ bank. Het is aan de klanten zelf, zei hij, om hun vermogen op te geven bij de fiscus en aan de Belastingdienst om dat te controleren. Vreemd: wetend hoe schimmig de wereld van de *nominee shareholders* is, wil de minister deze constructie in een nieuwe wet kunnen verbieden voor zogeheten trustkantoren, die niets anders doen dan het beheer van vennootschappen voor anderen – maar blijkbaar vertrouwt hij het ABN Amro wél toe in dit moeras te opereren.

De constructie ‘aandeelhouder in naam’ is gewoon wettelijk toegestaan, luidt de verdediging van de bank – en daarmee legt men, onbedoeld, de vinger op de zere plek. Blijkbaar geldt, alle mooie woorden over cultuurverandering ten spijt, aan de Amsterdamse Zuidas nog steeds het adagium: alles wat niet wettelijk verboden is, is oké. Belastingontduiking is illegaal, maar belastingontwijking niet. Dat is het zoeken van de mazen in de wet, de fiscale sluiproute naar de vestigingsplaats met het laagste tarief. Niet verboden, maar wel asociaal en een fatsoenlijke bank onwaardig.

‘Het probleem van veel van deze zaken is niet dat ze illegaal zijn, maar dat ze legaal zijn’, zei president Obama in reactie op de Panama Papers. De vraag of datgene wat men doet positieve of negatieve gevolgen heeft voor de samenleving, wordt niet gesteld, want

het maatschappelijk belang ligt voorbij de horizon van de wet en derhalve buiten het gezichtsveld van de bank. Die gedraagt zich als de timmerman die door blijft timmeren zolang er maar betaald wordt.

De Nederlandsche Bank (DNB) die toezicht moet houden op dit circus, vindt dat banken net zo goed als trustkantoren hun handen af zouden moeten trekken van verhullende eigendomsconstructies. De verzekering van ABN Amro dat de bank voldoet ‘aan de hoogste standaard van klantonderzoek’, zal de toezichthouder niet hebben gerustgesteld. In 2015 kreeg ABN Amro nog een reprimande van de DNB, omdat dit klantonderzoek nu juist ernstig tekortschoot.

19

De hele financiële sector is voor de DNB een ondoorzichtige warboel waar men maar moeilijk grip op krijgt. De toezichthouder meldde dat in 2016 zelf, in een sombere evaluatie van de eigen bezigheden. Het zal nog zeker enige jaren duren voordat de DNB in kaart heeft gebracht wat zich hier afspeelt, was de boodschap. De sector is gewoon te groot om goed in de gaten te houden, aldus DNB-directeur Frank Elderson in *Trouw* (20 mei 2016). ‘Neem de trustsector. Honderdvijftig trustkantoren beheren meer dan 22.000 vennootschappen.’

In feite heeft de DNB het toezicht – geen grap – uitbesteed aan de sector zelf. De trustkantoren hebben een ‘poortwachtersfunctie’, wat betekent dat ze uit eigen beweging dienen na te gaan of hun klanten niet bezig zijn miljoenen wit te wassen, om maar wat te noemen. In het eerste kwartaal van 2016 leidde dat tot 29 meldingen van misstanden – veel te weinig, volgens Elderson. ‘We zien bij steekproeven dat het er meer moeten zijn. Het is een probleem dat we te weinig zicht hebben op wat zich daadwerkelijk in de sector afspeelt.’

Zou het kunnen dat de Nederlandse overheid hier geen zicht *wil* hebben? Omdat dat onze positie als het Panama van Europa – samen met Luxemburg – in gevaar zou brengen? Als de Nederlandse fiscus wordt bedrogen, om de tuin geleid of onwetend gehouden, dan wordt er misschien nog wel actie ondernomen, maar

intussen hebben achtereenvolgende regeringen er alles aan gedaan om internationale bedrijven naar Nederland te halen door hen een fiscaal vriendentarieftje te bieden. Jammer dan voor de landen van herkomst dat zij een *fair share* aan belastingen mislopen.

Econome Heleen Mees beschrijft in *de Volkskrant* (13 juli 2016) hoe dat ging, en hoe ongelukkig het uitpakte: ‘Toen ik op het ministerie van Financiën werkte, moest ik ooit een speech schrijven over kapitaal dat vloeibaar was. Net als water zoekt kapitaal het laagste punt en daarom moesten destijds allerhande belastingvoordelen worden geïntroduceerd. Op die manier zou kapitaal vanzelf naar Nederland stromen en, net zoals een rivier voor afzetting zorgt, arbeidsplaatsen met zich meebrengen. De belastingvoordelen voor het grootkapitaal zouden zichzelf terugverdienen. Natuurlijk zaten junior beleidsmedewerkers in andere landen net zo driftig aan dergelijke speeches te werken en werden er net zulke snode plannen bedacht om grote bedrijven te lokken. Per saldo werden daardoor niet meer banen gecreëerd; er werd alleen door de grote multinationals minder belasting betaald.’

Sommige zaken lijken zo vanzelfsprekend dat al het denken stopt. Waarom is Nederland eigenlijk een brievenbuswalhalla? Het standaardantwoord luidt dat het goed is voor onze economie en dat we gekke Henkie niet zijn. Als wij het niet doen, doet een ander het – een argument dat vakkundig afrekenet met elke notie van eigen verantwoordelijkheid. Maar wie profiteren er van wat het ministerie van Economische Zaken ons *highly competitive fiscal climate* noemt? De fiscus dus niet – het gaat er juist om dat bedrijven géén of slechts mondjesmaat belasting hoeven te betalen. Tot meer werkgelegenheid leidt het net zo min – Mees wijst daar ook op. Brievenbusfirma’s hebben alleen een adres, geen personeel. Mees noemt ‘de grote multinationals’ als winnende partij. Oud-hoogleraar fiscale economie Leo Stevens houdt het in *Het Financieele Dagblad* (16 mei 2016) op ‘de welgestelde happy few’. Hoe dan ook, dat is heel iets anders dan dat het goed zou zijn voor dé economie.

Politici hadden dit moeten weten, aldus Stevens, die spreekt van

'bestuurlijke naïviteit'. Je vraagt je inderdaad af wie ooit heeft bedacht dat het een goed plan was om 's werelds brievenbus te worden. Was er ooit een debat in de Kamer? Werd er gelobbyd? Welke partijen waren voor, welke tegen? Of werd dit allemaal uitgedokterd op het niveau van de ambtenarij, buiten de politieke arena om? Die vragen zouden een interessante parlementaire enquête kunnen opleveren. Dan kan er ook nog eens geïnformeerd worden hoe het mogelijk was dat Nederlandse regeringen achttien jaar lang (van 1997 tot 2015) dwarslagen bij de pogingen om binnen Europa belastingontwijking aan te pakken, zoals blijkt uit EU-documenten die de Duitse omroep NDR in handen kreeg (*Trouw*, 12 september 2016).

Ik ben bang dat het 'gewoon' gebeurd is, als onderdeel van de onvermijdelijke loop der dingen. Zo werkt het in een wereld waar economische axioma's de keuzevrijheid – zowel individueel als collectief – hebben gesmoord.

'Probeer een ziel maar eens in een target te vangen.'

– Joris Luyendijk

HET AMORELE UNIVERSUM

JORIS LUYENDIJK, journalist en antropoloog

De grote banken leggen niet graag rekenschap af – *pun intended* – en opereren bij voorkeur met hun rug naar de samenleving toe. Dat is wellicht gegroeid vanuit de traditie van vertrouwelijkheid die het bankieren eigen is. Het zal voor bankiers ook te maken hebben met het gegeven dat ze werken in een sector die zichzelf ongehoorlijk belangrijk vindt en zich tegelijkertijd gewantrouwd weet. En wie weet, misschien speelt er ook wel wat gêne en schaamte mee, alsmede de behoefte om sommige zaken onbesproken te laten.

Maar de autistische wijze waarop de banken zich ook na 2008 zijn blijven gedragen, toont aan dat de crisis méér was dan een kwestie van ‘giftige leningen’. Er volgden nieuwe affaires – rond de Libor-rentetarieven, de beloningen, de niet-deugende derivaten voor mkb’ers – en de banken wekten steeds de indruk zich onbegrepen en ondergewaardeerd te voelen.

Als een boek over hun sector wekenlang op nummer 1 in de Boeken Toptien staat (Luyendijks *Dit kan niet waar zijn*) kruipen de verantwoordelijken in hun schulp, in plaats van het gesprek of de confrontatie aan te gaan. Uiteindelijk was alleen Wiebe Draijer, topman van de Rabo-bank, bereid de degens te kruisen met de auteur, maar Draijer kon zich dan ook koesteren in de genade van de *Spätgeburt*, om Helmut Kohl te parafraseren: hij trad pas aan in 2014, toen de grootste ongelukken al achter de rug waren. Draijer betoogde, blijkens een verslag in *NRC Handelsblad* (21 mei 2016), dat er veel was veranderd. Hij sprak over verhoogde financiële buffers,

aangescherpte controles, stapjes in het herstel van vertrouwen. Maar Luyendijk wilde het eigenlijk ergens anders over hebben: over de cultuur bij de banken. ‘Die is niet veranderd’, zei hij.

Als Luyendijk daar gelijk in heeft, en dat lijkt me nauwelijks aanvechtbaar, dan is dit de vraag waar het om draait: wat is het dat de banken ertoe brengt producten te verzinnen waar niemand beter van wordt, behalve zichzelf? Als dat inderdaad een kwestie van cultuur is, waar komt die cultuur dan vandaan? En hoe verhoudt die zich tot de algemene cultuur in Nederland of in wat we de westerse wereld plegen te noemen? Hoe vervreemd de financiële sector ook is van de rest van de maatschappij, het zou heel wonderlijk zijn als er geen dwarsverbanden waren, geen onderstroom, geen collectief onbewuste om met Jung te spreken, waar niet alleen de bankiers uit putten, maar de hele samenleving.

Hierover heb ik uitgebreid gesproken met Luyendijk, die overweldigend veel reacties kreeg na het verschijnen van zijn boek. Het is duidelijk dat zijn relaas over the City iets vertelt dat verder reikt dan het financiële centrum van Londen. Ook in andere maatschappelijke sectoren, zo vertellen lezers hem, is de waarde van het werk uit het zicht verdwenen en vervangen door meetbare doelen, cijfermatige output, rendementen, targets.

‘Neem de publieke omroep’, zegt Luyendijk. ‘Voorheen luidde de opdracht aan een programmamaker: volg wat er gaande is in de wereld en maak daarover een uur goede televisie. Nu: je moet 17 procent binnenhalen van de mensen in de leeftijdscategorie van 25 tot 40 jaar in het tijdslot van 21.05 tot 22.00 uur. En dat is dan de *publieke* omroep. Maar wanneer hebben we daarvoor gekozen? Wanneer hebben we in verkiezingen gezegd dat we deze amorele koers willen volgen?’

In veel gevallen, en dat is tegelijkertijd het indirecte antwoord op zijn eigen vraag, functioneren mensen vakmatig gewoon zonder moraal, constateert Luyendijk. ‘Dan zijn ze conformistisch en staan ze liever niet stil bij dit soort kwesties.’ Anderen ‘compartiseren’ het: in hun persoonlijk leven maken ze wel degelijk morele keuzes, maar

in hun werk schakelen ze die functie uit, daar gelden andere regels en wetten. ‘Ik heb in the City mensen ontmoet die diep religieus waren, maar de waarden van hun kerk, synagoge of moskee volledig buiten beschouwing lieten bij hun professionele handelen. Dan waren ze bij wijze van spreken soldaten, dan droegen ze een bankiersuniform en deden ze dingen die ze anders nooit zouden doen.’

Hoe is dat te verklaren? Hypocrisie is altijd een optie – laat wie op dit gebied zonder zonde is, de eerste steen werpen. Maar als we onderzoeken welke mechanismen in het spel zijn bij wat zich om ons heen voltrekt en waar wijzelf maar al te vaak deel van zijn, dan zou wel eens kunnen blijken dat onze alledaagse hypocrisie is ingebed in een denksysteem dat een alibi verschaft aan talloze ondeugden. Zolang iets de economie dient – groei, koopkracht, werkgelegenheid, wie kan daar tegen zijn? – is alles goed, of althans niet verkeerd.

Luyendijk wijst op een uitspraak van topman Lloyd Blankfein van Goldman Sachs, die in 2009 over de rol van de banken zei: ‘*We’re doing God’s work.*’ Iemand moet de zwakke dieren opruimen. Het klinische, amorele handelen krijgt hier een morele betekenis in het licht van het uiteindelijke doel, en dat is een financieel doel. Het gouden kalf is God geworden.

Bij mensen als Blankfein vindt de echte botsing tussen de wezenlijke waarden van onze tijd plaats, aldus Luyendijk. ‘Buitenstaanders zien dat het amorele systeem leidt tot immorele uitkomsten, maar de bankiers hebben tijdens hun studie economie, zeker als dat aan een Angelsaksische topuniversiteit was, geleerd dat het resultaat van hun werk toch moreel is, omdat het bijdraagt aan economische groei. En dat is waar het allemaal om draait. Dat is hun dogma. Daarin zijn ze heel kwetsbaar, want als dat dogma *niet* klopt, als het leven *niet* draait om het vergaren van almaar meer spullen, dan vervalt de hele rechtvaardiging van hun amorele systeem.’

We raken hier al snel verzeild in de kwestie of dit amorele systeem in zichzelf niet al immoreel is – dat is meer dan een semantische kwestie, denk ik – maar feit is dat men in de financiële sector